

UDK:321.6/8.323

Komal MAXMUDOV,

Toshkent moliya instituti dotsenti, Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: Maxmudovks@mail.ru

"STARS International University" nodavlat oliy ta'lim tashkiloti f.f.d.f.d., (PhD), dotsent A.M.Raxmanovning taqrizi asosida

SPECIFIC ASPECTS OF POLITICAL REGIME AND POLITICAL LEADER IN THE POLITICAL AUTHORITY SYSTEM

Annotation

In this article, the problems of political regime, political power and political leadership, the relations, activities, nature of organizations, specific roles and tasks of power institutions in the formation and implementation of state power and management are highlighted.

Key words: Leader, regime, political regime, political power, political leadership, political system.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА И ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

Аннотация

В данной статье освещены проблемы политического режима, политической власти и политического лидерства, взаимоотношений, деятельности, характера организаций, конкретных ролей и задач институтов власти в формировании и осуществлении государственной власти и управления.

Ключевые слова: Лидер, режим, политический режим, политическая власть, политическое лидерство, политическая система.

SIYOSIY HOKIMIYAT TIZIMIDA SIYOSIY REJIM VA SIYOSIY LIDERNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada siyosiy rejim, siyosiy hokimiyat va siyosiy liderlik muammolari, davlat hokimiyati va boshqaruvini shakllantirishda hamda amalda ro'yobga chiqarish bilan bog'liq munosabatlar, harakatlar, tashkilotlar mohiyati, hokimiyat institutlarining o'ziga xos o'rni va vazifalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Lider, rejim, siyosiy rejim, siyosiy hokimiyat, siyosiy liderlik, siyosiy tizim.

Siyosatshunoslikda siyosiy rejim murakkab va ko'p qirrali kategoriya bo'lib, jamiyat siyosiy hayotining bir qator dinamik tomonlarini qamrab oladi. Ushbu holat siyosiy rejimlarni turli mezonlarga ko'ra tasniflash imkoniyatini tushuntiradi. Davlatlarda hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmoqlarini ajratish prinsipiga muvofiq, hokimiyatlarning birlashishi rejimi va hokimiyatlarning bo'linishi rejimini ajratish mumkin; armiyaning jamiyatdagi mavqei va roli bo'yicha – harbiy va fuqarolik rejimlari; davlat hokimiyati organlari tomonidan mentalitet turi, ijtimoiy-madaniy majmua – "G'arbiy" va "Sharqiy"; davlat va cherkov o'rtasidagi munosabatlarning tabiati bo'yicha teokratik (ruhoni) va dunyoviy rejimlar mavjud. "Siyosiy rejimlarning tipologiyasi davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini, davlat hokimiyatining ijtimoiy voqelikning boshqa sohalariga va fuqarolarning shaxsiy hayotiga kirib borish darajasini hisobga olgan holda qabul qilinadi. Ushbu mezonlarga asoslanib, rejimlarning demokratik, avtoritar va totalitar turlari ajratiladi"[1].

Siyosatshunoslikda "siyosiy rejim" kategoriyasi ma'lum bir davlatning mohiyati, mazmuni va shaklini tushuntirish, hokimiyatni amalga oshirish shakllari va usullarini, shaxsning jamiyatdagi mavqeini, hokimiyat institutlarining tuzilishi va rolini aniqlashda ishlatiladi. "Siyosiy rejim" atamasidan foydalanishning ushbu asosiy yo'nalishlari mazkur konsepsiyaning murakkabligi va ko'p o'lchovligini, uning siyosiy hayotdagi dolzarbligi va amaliy ahamiyatini ta'kidlaydi. Masalan, "G. N. Manov siyosiy rejim umuman davlat shakli tushunchasi bilan bir xil bo'lgan nuqtai nazarni ilgari surdi. Boshqaruv shakli va davlat tuzilishi shakli

uning elementlari yoki tarkibiy qismlari sifatida ifodalanadi"[2].

Zamonaviy siyosatshunoslikda siyosiy rejim, siyosiy hokimiyat va liderlik muammosi jiddiy ilmiy tadqiqotlar mavzusidir. Siyosiy rejimni o'rganishning asosiy muammosi butun jamiyatga ta'sir ko'rsatadigan hokimiyat va uning lider muammosi bilan bog'liq hodisasi bo'lib hisoblanadi. Siyosiy rejim davlatdagi siyosiy hokimiyat faoliyatining mohiyatini, hokimiyat institutlarini tashkil etishni, davlat va jamiyatning o'zaro ta'sirini belgilaydi. Bunda uning ifodachisi siyosiy liderlik muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo, siyosatshunoslik fanida ushbu muammolar uyg'unlikda o'rganilmagan. Zotan, lider siyosiy rejimni o'zgartirishi yoxud siyosiy rejim yangi liderlarning vujudga kelishiga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib ular uch unsur birligini tashkil qiladi. 1) siyosiy rejim; 2) siyosiy hokimiyat; 3) siyosiy liderlik. Mazkur unsurlarning uyg'unlashuvi asosida biri ikkinchisini to'ldiruvchi, shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi omillar bo'lib xizmat qiladi va umumiy siyosiy muhitni vujudga keltiradi. Shuning uchun siyosiy rejim va siyosiy liderlik fenomeni dualistik ilmiy muammo sifatida o'rganish maqsad muvofiqdir.

"Rejim" atamasi turli ma'noda talqin qilinishi mumkin. Birinchidan, bu alohida sub'ektlar tomonidan ma'lum bir maqsadga erishish uchun o'rnatilgan qoidalar, normalar va turli chora-tadbirlar to'plamidir. Ikkinchidan, siyosatdagi rejim-bu davlat tizimini, boshqaruv usulini(imidjini), bir shaxs yoki shaxslar guruhining jamiyat fuqarolarining hatti-harakatlarini nazorat qilishni bildiruvchi atama"[3]. Shuning o'zi siyosiy liderning siyosiy rejim tipologiyasini vujudga keltiruvchi omil ekanligida namoyon bo'ladi. Siyosiy liderning davlat tizimiga ko'rsatgan ta'siri

natijasi siyosiy rejimning g'ayridemokratik yoki demokratik tipologiyasi vujudga keladi.

Siyosiy rejim kategoriyasini o'rgangan siyosatshunos olimlar, siyosatchilar va siyosiy, falsafiy va ijtimoiy ilmiy soha mutaxassislari, siyosiy rejim, siyosiy tizimlarni o'rganish, analiz qilish, siyosiy boshqarish, siyosiy huzur va istiqbolni takomillashtirish bo'yicha ko'p yillik tajribaga asoslanib bir qator takliflarni ilgari surishganligiga guvoh bo'lamiz. Siyosiy rejim kategoriyasini o'rgangan olimlarning asosiy vazifalari, siyosiy tizimlarni tahlil qilish va aniqlash. Siyosiy sistemalarning tuziluvchi prinsiplarini, amalga oshirish shakllarini bo'yicha xulosalarini o'rganishdan iborat.

“Siyosiy rejim mamlakatdagi siyosiy, avvalo davlat hokimiyatining haqiqiy xarakteri va tashkil etilishi, u yoki bu davlat institutlari (prezident, parlament, parlament muholifati, sudlar, konstitutsiyaviy sud, idoraviy apparat, armiya va shu kabilar)ning roli, fuqarolarning demokratik huquqlari va erkinliklari, siyosiy fikrlarning xilma - xilligining haqiqiy holati, ijtimoiy ong, milliy, diniy va boshqa guruhlarining roli, ularning davlat hokimiyatiga, jamoat ishlariga ta'siri, manaviylik, odatlar, qonuniylilikning holati, jinoyatchilikka qarshi kurash va huquqiy tartibotni ta'minlash usullari tushuniladi”[4].

“Siyosiy tizim” kategoriyasi davlat hokimiyati va boshqaruvini shakllantirish hamda amalga o'z yobga chiqarish bilan bog'liq munosabatlar, harakatlar, tashkilotlar mohiyatini, siyosiy jarayon kategoriyasi esa individlar, guruhlar, hokimiyat institutlarining o'ziga xos o'rni va vazifalarini amalga oshirish uchun bir-birlari hamda davlat bilan o'zaro munosabatlari mohiyatini ochib beradi”[5]. Siyosiy tizim davlatning idoralari, qonun hujjatlari, siyosiy partiyalar va ijtimoiy guruhlar bilan aloqador, tashkilotlar, xalqaro hamkorlik, shuningdek siyosiy protsess va institutlarni yoritadigan asosiy mexanizmlarni yoritadi. Siyosiy tizim davlatning boshqa asosiy tizimlari bilan hamkorlik qiladi va davlat hukumati, parlament, sud, mustaqil organlar va boshqa institutlar orqali ish bajaradi. Ushbu tizim orqali davlatning siyosiy axboroti, siyosiy qarorlarni qabul qilish, qonun hujjatlarini amalga oshirish, xalqaro munosabatlarni reglamentlashtirish va boshqa siyosiy hujjatlarni amalga oshirishda.

Siyosiy rejim kategoriyasini o'rgangan olimlar siyosiy jarayonlarni tahlil qilish, boshqarish va istiqbolni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Siyosiy rejim, birorta davlatning qonunlariga amal qiladigan va davlatning boshqaruvchilari tomonidan o'rnatilgan siyosiy hokimiyat tizimi. Bu rejimda davlatning boshqaruvchilari oliy masalalarni hal etish, davlatning istiqbollari belgilash, inson huquqlarini saqlash, davlatning tashkiliy-iqtisodiy holatini yaxshilash va istiqbollari hal etish uchun maslahat beradi.

Siyosiy rejimlar uzoq tarixiy davrda shakllangan va ularning bir nechta turlari mavjud. Bu turlar orasida demokratik, avtoritar, totalitar, monarxik va kommunistik rejimlar kabul qilinadi.

Demokratik rejimda xalq ovozi, ijtimoiy huquqlar va erkinliklarni ko'rib chiqadigan muassasalar kuchaytiriladi. Demokratik rejimning bir nechta shakli mavjud, masalan, parlamentariy, prezidentlik, konstitutsiyalik monarxiya va gibril rejimlar.

Avtoritar rejimda kuchaytirilayotgan xalq ovozi aniq tahdid bilan cheklanadi. Avtoritar rejimning boshqaruvchilari kuchaytiriladigan masalalarni hal etishda keng hukumat kontrolini saqlaydi.

Totalitar rejimda hammasini birlashtirish, davlat kontroli va xalq ovozi to'liq cheklab qo'yish maqsadga muvofiqlashtiriladi. Totalitar rejimning misollari Jozef Stalinning Sovetlar Ittifoqida, Mao Szedunning Xitoyda amalga oshirilgan siyosiy rejimlari.

Monarxik rejimda davlatning boshqaruvchisi monarx bo'lib, uning qarorlari asosan hukumat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Bu turdagi rejimlarning bir nechta shakli mavjud, masalan, absolyutlik monarxiya, konstitutsiyalik monarxiya va to'p monarxiya.

Kommunistik rejimda kommunistik ideologiyasi asosida harakat qilinadi. Davlatning boshqaruvchilari kommunistik partiya tomonidan belgilanadi va ularning qarorlari asosan ideologik prinsiplarga amal qiladi. Sovetlar Ittifoqida, Xitoyda va quyidagi boshqa mamlakatlarda amalga oshirilgan kommunistik rejimlar misollariga olinadi.

Ushbu rejimlar turlari va shakllari davlatning boshqaruvchilarning xalqning istiqbollari, inson huquqlarini, ijtimoiy-iqtisodiy xolatini hamda davlatning boshqaruvini belgilashda asosiy rol o'ynaydi.

Siyosiy hokimiyat esa davlatni boshqarishda muhim rol o'ynaydigan tizim. U siyosiy hokimlarning davlatning qonunlariga muvofiq ishlashini talab etadi va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va huquqiy masalalarni hal etish uchun ko'maklashadi.

Siyosiy hokimiyat, davlatning boshqaruvchi, ishonchli va qonunlarga muvofiq ishlashini taqozo etadi. U siyosiy hokimlarning davlatning qonunlariga muvofiq ishlashini talab etadi va davlatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va huquqiy masalalarni hal etish uchun ko'maklashadi.

Siyosiy hokimiyatning asosiy maqsadlari o'rta va katta masalalarni hal etish, davlatning istiqbollari belgilash, inson huquqlarini saqlash va davlatning tashkiliy-iqtisodiy holatini yaxshilashdir. Siyosiy hokimiyat boshqaruvchilarning davlatning ma'naviy, ijtimoiy va siyosiy rivojlanishi uchun ko'maklashadi.

Liderlik va siyosiy hokimiyat orasidagi aloqa jamiyat istaklarini, muammolarini hal etish, yoshlarni tarbiyalash, tashkiliy-iqtisodiy istiqbollarni amalga oshirish, davlat xizmatlarini yaxshilash, inson huquqlari va erkinligini saqlashga ko'maklashadi. Ushbu aloqa liderlik va siyosiy hokimiyatning tashkilotidagi muammolarni hal etishda, ideallarni amalga oshirishda va jamiyat istiqbollari hal etishda muhim rol o'ynaydi.

Lider bir guruh yoki jamoatni boshqarishda muhim rol o'ynaydi, uning maqsadlarini, ideallarini amalga oshirishda faoldir. Siyosiy hokimiyat esa davlatni boshqarishda muhim rol o'ynaydi, uning hukmronlikchilik tizimi va usullari bilan aloqadordir.

Lider va siyosiy hokimiyat orasidagi aloqa shunday bo'ladi. Liderlik asosan jamiyatning istiqbollari, maqsadlariga, ideallariga bog'liq bo'ladi. Siyosiy hokimiyat esa davlatning hammasini boshqarishda muhim rol o'ynaydi, unda hokimlar davlatning qonunlariga muvofiq ishlashlari talab etiladi.

Lider va siyosiy hokimiyat orasidagi aloqa bir xil muammolarni birlashtiradi, masalan, demokratik liderlik modeli demokratik siyosiy hokimiyatni o'rnatadi, unda xalq tanlab olingan hokimlar orqali qo'yilgan qonunlar amalga oshiriladi. Avtoritar liderlik modeli esa avtoritar siyosiy hokimiyatni o'rnatadi, unda kabinet tizimi yoki avtonomiya organlari orqali ijtimoiy-siyosiy faoliyatni boshqarish o'z vazifasi bo'ladi.

Davlat va jamiyatni boshqarishda, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda, berilgan imkoniyat va vakolatlardan xalq manfaatlarini yo'lida samaraliroq boshqaruv institutlarini joriy etishda liderlar va siyosiy liderlarga ishonch bildirilganligini, o'tgan tarixiy voqea va jarayonlarda ko'rishimiz mumkin. Siyosiy liderlik, davlatning boshqaruvchilari yoki siyosiy iroda sohiblari tomonidan amalga oshiriladigan siyosiy imkoniyat va vazifalarni boshqarishda ko'rsatiladigan ko'makchilik vazifasini anglatadi. Siyosiy liderlarning xalq va davlat oldida bir qator mas'uliyati va burchlari bor. Siyosiy liderlar xalqning

istiqbollarini belgilash, davlatning siyosiy va iqtisodiy ko'rsatkichlarini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil etishi va boshqarishi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish, siyosiy maslahatlarni tashkil etish kabi bir qator vazifalarni o'z ichiga oladi. Siyosiy liderlik bayon qilgan xususiyatlari orqali shakllanadi, masalan, mehnat kuchini bilgan, ishonchli, insoniy xususiyatlarga ega, iste'molchi, tashabbuskor, xalqning istiqbollarini e'tirozsiz belgilashga muhtoj, hamda ilmiy, siyosiy va amaliy tajribaga ega bo'lishi kerak.

Lider - bu asosan jamoa va jamiyatni boshqarishda muhim rol o'ynaydigan shaxs. U liderlikka ega bo'lganda, unda muammolarni hal etish, ideallarni amalga oshirish, jamiyatning istiqbollarini belgilash va uni rivojlantirish, tashkiliy-iqtisodiy masalalarni yoki siyosiy muammolarni hal etish, inson huquqlarini saqlash kabi vazifalarni bajarishga tayyor bo'ladi.

Liderlikka ega bo'lgan shaxslarning ko'pchiligi yoshlarni tarbiyalashda ham muhim rol o'ynaydi. Ular yoshlarni ijtimoiy-ma'naviy, siyosiy va iqtisodiy istiqbollar bilan tanishtiradi va ularning ma'naviy, ijtimoiy va siyosiy rivojlanishi uchun ko'maklashadi.

Liderlik modellari o'zaro aloqador bo'lib, ular siyosiy hokimiyatni ham tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Liderlik modellarida demokratik, avtoritar va boshqa modellar mavjud. Liderlar muammolarni hal etishda, g'oya, taklif va ideallarni amalga oshirishda va jamoatning istiqbollarini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu aloqa liderlik va siyosiy hokimiyatning tashkilotidagi muammolarni hal etishda, ideallarni amalga oshirishda va jamoatning istiqbollarini hal etishda muhim rol o'ynaydi.

Siyosiy hokimiyat boshqaruviga kelgan siyosiy liderlarda o'zgarishlar quyidagilar bo'lishi mumkin:

Siyosiy hokimiyat boshqaruv shakllari davlatlarga va siyosiy liderlarga bog'liq bo'lib, ularning maqsadlari, ideologiyalari, siyosiy tizimlari va usullari bilan ayrimlik ko'rsatadi. Ular oliy organlar, parlamentlar, prezidentlar,

kabinetlar, siyosiy partiyalar, ijtimoiy gruppalar va boshqa tashkiliy o'rganlar orqali amalga oshiriladi.

Siyosiy hokimiyat boshqaruv shakllari liderni shakllantirishdagi ta'sirlari asosan liderning ideologiyasiga, maqsadlariga, siyosiy tizimiga va usullariga bog'liq bo'ladi.

Agar liderning ideologiyasi demokratik, inklyuziv, insoniy-ma'naviy senzuralarga ega bo'lsa, uning shakli ham ushbu prinsiplarga muvofiq bo'ladi. Bunday liderlik shakli demokratik jamoatning ko'pinchaligi tomonidan munosabat bilan qabul qilinadi va oliy organlar, parlamentlar va boshqa ijtimoiy tashkilotlar orqali amalga oshiriladi.

Boshqa tomondan, agar liderning ideologiyasi avtoritar, totalitar yo'nalishda bo'lsa, uning shakli ham ushbu prinsiplarga muvofiq bo'ladi. Bu shaklda lider tomonidan yoyilgan boshqaruv tizimi, uning hokimiyati oliy organlar va boshqa tashkiliy jarayonlar orqali amalga oshiriladi.

Liderning siyosiy tizimi va usullari shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Agar lider demokratik tizimni o'rnatasa, uning shakli ham demokratik bo'ladi. Bu shaklda lider parlamentar sistemani o'rnatadi, parlament uchun tanlab olingan a'zolar orqali kiritilgan qonunlar amalga oshiriladi.

Agar lider avtoritar tizimni o'rnatasa, uning shakli ham avtoritar bo'ladi. Bu shaklda lider kabinet tizimi yoki avtonomiya organlari orqali ijtimoiy-siyosiy faoliyatni boshqaradi.

Siyosiy liderlarning belgilangan maqsadlariga qarab, ular o'ziga xos xususiyatlardan foydalanib, siyosiy hokimiyat boshqaruviga kelgan o'zgarishlarni amalga oshirishadilar.

Siyosiy hokimiyat boshqaruviga kelgan siyosiy liderlardagi o'zgarishlar masalasi davlatlar va davlatlar orasidagi siyosiy jarayonlarga, ijtimoiy-siyosiy holatga, iqtisodiy va siyosiy talablarga, texnologik rivojlanishlarga, xalqaro hamkorlikning o'rtasidagi aloqalarga va boshqa faktorlarga bog'liq bo'ladi.

Shunday qilib, siyosiy hokimiyat boshqaruviga kelgan siyosiy liderlardagi o'zgarishlar masalasi har bir davlat va lider uchun shaxsiy va tashkiliy faktorlarga bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Шварценберг Дж. Политическая власть. Изучение мирового общества. // Социально-политический журнал. .1997. - №6. - с.164-183.
2. Современная буржуазная политическая наука: проблемы государства и демократии. / Под ред. Г.Х. Шахназарова. - М., 1982. - с.228.
3. Давлат ва ҳуқуқ назарияси: Дарслик.Х.Т.Одилқориев, И.Т.Тультеев ва бошқ.,; проф. Х.Т.Одилқориев таҳрири остида. -Т.: «Шарқ», 2009. 101-б.
4. Lex.uz - Конституциявий ҳуқуқ. Энциклопедик луғат
5. Х. Т. Одилқориев, Д. Х. Раззоков “Сиёсатшунослик” // “Ўқитувчи нашриёт-матбаа ижодий уйи” // Тошкент- 2008 й. 23-бет.